CÂTEVA ASPECTE LEXICALE ÎN *ANONYMUS CARANSEBESIENSIS*

DORINA CHIŞ-TOIA
Universitatea „Eftimie Murgu", Reşiţa

Cuvinte-cheie: *dicţionar*, *lexic, regionalisme, termeni populari, arhaisme.*

O lucrare filologică timpurie este *Dicţionarul român-latin*, descoperit de B. P. Hasdeu în anul 1871 în Biblioteca Universitară din Budapesta[1]. Dicţionarul a fost atribuit de către descoperitorul său unui bănăţean din jurul Lugojului (fără a preciza numele autorului, B. P. Hasdeu presupune că ar fi unul dintre umaniştii secolului al XVII-lea: Ştefan Fogaraşi, Mihail Halici, Ioan Viski sau un al patrulea), ceea ce l-a făcut să-l intituleze *Anonymus Lugoshiensis*, datând, după părerea sa, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[2]. Ideea lui B. P. Hasdeu (că *Dicţionarul* ar fi opera unui autor din Lugoj) a fost respinsă de Gr. Creţu, care a formulat părerea, general acceptată până nu de mult, că l-a scris un român din Caransebeş, de unde şi noul titlu, *Anonymus Caransebesiensis*, argumentul esenţial fiind prezenţa, în cuprinsul lucrării, a mai multor nume de localităţi din jurul Caransebeşului (Tincova, Maciova, Zorlenţ, Zăgujeni, Marga), precum şi a unor toponime din Caransebeş, ca Stremul şi

[1] Al. Horvath, *Dictionarium Valachico-Latinum (Anonymus Caransebesiensis). Contribuţii la cunoaşterea autorului*, în „Studii de limbă, literatură şi folclor", vol. II, Reşiţa, 1971, p. 69.

[2] B. P. Hasdeu va publica literele **a** şi **b** din dicţionar în „Columna lui Traian", iar în „Românul" din 5 ianuarie 1883 şi un *Studiu introductiv*; Gr. G. Tocilescu continuă publicarea lui până la litera **p** inclusiv, în „Columna lui Traian" (1883); Gr. Creţu îl va publica integral în revista „Tinerimea română", Bucureşti, 1898. Informaţie a lui Al. Belu, *Câteva consideraţii cu privire la autorul primului Dictionarium Valachico-Latinum*, în „Orizont", anul XX, nr. 5 (181), mai, 1969, p. 78.

BDD-A24971 © 2016 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:36 UTC)

Teiuşul[3]. În ciuda eforturilor lui N. Densusianu de a demonstra că autorul *Dicţionarului* ar fi Mihail Halici-fiul, în anul 1964, studiind registrul cărţilor din biblioteca acestuia, Musnai Lásló, Dani Iános şi Engel Károly au ajuns la concluzia că, de fapt, *Anonymus Caransebesiensis* „a fost întocmit de Mihail Halici-tatăl”[4]. Trebuie remarcată şi opinia lui Alexandru Belu, care, în anul 1969, pe baza numelor de locuri şi localităţi din *Dicţionar*, a unor particularităţi ale scrierii, a exclus posibilitatea ca Halici-fiul să fie autorul, formulând ipoteza că acesta ar fi „un alt reprezentant al amintitei mişcări culturale (umaniste – n. n.) bănăţene, şi, pe care, neştiind cu toată certitudinea că este din Caransebeş sau din Lugoj, suntem mai scutiţi de eroare numindu-l *Anonymus Banatensis*”[5]. Virgil Vintilescu apreciază acest fapt drept curios, întrucât identificarea autorului se făcuse încă din anul 1964[6].

Este meritul lui Al. Horvath[7] de a fi demonstrat, pe baza mai multor argumente, că *Dicţionarul* nu poate fi decât opera lui Halici-tatăl. În anul 1981, Francisc Király[8] indică, într-o manieră categorică, faptul că *Dicţionarul* aparţine lui Mihail Halici-tatăl, sprijinindu-şi afirmaţia, în primul rând, pe menţionarea, la poziţia 380 în *Registrum librorum* din 1674, de către Mihail Halici-fiul, a lucrării *Vocabularium*, cu precizarea „paterna manu scriptum”, care nu este altceva decât *Dictionarium Valachico-Latinum*, iar mai apoi pe ideea că *Dicţionarul* aparţine unui caransebeşean cu aleasă cultură, că Halici-

[3] V. Vintilescu, *Consemnări literare*. *Repere bănăţene* (de la începuturi până în 1880), Timişoara, Editura de Vest, 1995, p. 76.

[4] Musnai Lásló, Dani Iános şi Engel Károly, *Date noi privitoare la Mihail Halici*, în „Studii de istorie literară şi folclor”, Cluj, 1964, p. 91 *apud* V. Vintilescu, *op. cit*., p. 283.

[5] Al. Belu, *Câteva consideraţii cu privire la autorul primului Dictionarium Valachico-Latinum*, în „Orizont”, anul XX, nr. 5 (181), mai, 1969, p. 78.

[6] Idem, *ibidem,* p. 283.

[7] *Ibidem*., p. 69-75.

[8] Mihail Halici-tatăl, *Dictionarium Valachico-Latinum (Anonymus Caransebesiensis*), în „Studii şi cercetări lingvistice”, 1981, nr. 3, p. 300. În anul 2003, la Editura First din Timişoara, a apărut, lucrarea Mihail Halici – tatăl, *Dictionarium Valachico – Latinum [Anonimus Caransebesiensis*]. Studiu filologic şi indice de cuvinte de Francisc Király. Ediţie îngrijită de Alexandru Metea şi Maria Király.

BDD-A24971 © 2016 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:36 UTC)

fiul avea numai 15 ani când, din cauza turcilor, la 1658, a părăsit Caransebeşul, el necunoscând Banatul şi nici graiul său[9].

În vreme ce majoritatea cercetătorilor consideră că perioada întocmirii dicţionarului ar fi cuprinsă între 1640-1700, Al. Horvath ajunge la concluzia că aceasta poate fi stabilită între 1640, când Mihail Halici-tatăl avea 25 de ani, şi 1671, anul morţii sale[10].

Lucrarea are un merit deosebit prin faptul că „pentru prima oară limba română este folosită ca limbă de bază într-un dicţionar bilingv. Remarcabil prin numărul cuvintelor româneşti şi prin regionalismele înregistrate, lexiconul pierde din importanţă, deoarece pentru cuvintele româneşti nu s-a bazat pe texte, ci pe memoria autorului"[11].

Totuşi, citirea celor aproximativ 5500 de termeni prilejuieşte observaţia că există aici o varietate lexicală asupra căreia ne vom îndrepta atenţia. Întâlnim, aşadar, deopotrivă arhaisme, regionalisme şi termeni populari.

Dintre *arhaisme* am reţinut:

biriş sm 1. Mercenar. 2. Argat. 3. Slugă la vite.

bică pt. bic sm Taur.

cocie sf Căruţă.

conţ sn Teanc de 24 de coli de hârtie.

dimic formă de indicativ prezent a verbului *a dimica* (a dumica) A rupe în bucăţi un aliment.

---

[9] V. Vintilescu, *op. cit*., p. 79-80.

[10] Gh. Chivu, *Anonymus Caransebesiensis – manuscris românesc de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în „Limbă şi literatură", vol. I-II, 2003 p. 21-27, aduce argumente pe baza cărora data întocmirii dicţionarului este plasată între 1640–1660: „Această datare este indicată nu de paternitatea (încă insuficient argumentată) a scrierii păstrate la Biblioteca Universitară din Budapesta, nici de sistemul ortografic utilizat de autorul acesteia (sistem posibil de raportat la mai mulţi intelectuali care au activat într-o perioadă mai largă de timp în zona Lugoj–Caransebeş), ci de caracteristicile hârtiei folosite. (…) *Dictionarium* (…) este deci contemporan cu prima versiune românească a *Lexiconului slavo-român şi tâlcuirea numelor*, transcris de Mardarie Cozianul, 1649. Constatarea are o semnificaţie deosebită pentru circulaţia modelelor culturale în spaţiul românesc în cursul secolului al XVII-lea, întrucât probează existenţa încă din această perioadă, în Banat, a unei influenţe certe a culturii latine."

[11] Aurel Nicolescu, *Şcoala ardeleană şi limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, p. 54-55.

BDD-A24971 © 2016 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:36 UTC)

dosădesc formă de indicativ prezent a verbului *a dosădi* A (se) supăra. A suferi.

grumb a 1. Aspru. 2. Ordinar. 3. Necioplit.

Arhaisme regionale sunt:

astruc formă de indicativ prezent a verbului *a astruca.* A (se) înveli.

burie sf Vas în care curge țuica la distilare.

chilin adj Deosebit.

marvă sf Vită cornută, mai ales bou sau vacă.

matrac sn Ciomag.

pomost sn Izvor.

povestar sm Povestitor

rănunchi sm Rinichi.

zăuita vt A uita.

Întâlnim şi arhaisme fonetice: *îmblare*, *îmblător*, *îmblet*, *îmblu*.

Un arhaism rar este *lărgământ*[12] sn 1. Loc larg. 2. Lărgime.

Dintre *termenii populari* ne vom opri la următorii:

bumb sm Nasture.

colțan sm Colț mare de stâncă.

grivei sm Câine cu blana pestriță.

harâng sn Clopot.

lindină sf Ou de păduche.

văiagă sf Piuă.

Fără îndoială, cei mai numeroşi sunt termenii regionali. Dintre aceştia, ne-am oprit asupra celor ce urmează:

brâncă sf Parte de jos a picioarelor animalelor. Cf. labă.

buglă sf Gogoaşă.

celuiesc formă de indicativ prezent a verbului *a celui.* A (se) înşela.

---

[12] Este un termen format cu sufixul *-mânt* (lat. *-mentum*). Despre cuvinte formate cu acest sufix, vezi G. I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt. Crezământ*, în „Orizont", serie nouă, an III, nr. 9 (1239), 1 martie 1991, p. 6; Doina Babeu, *Derivate cu sufixul mânt. Greumânt*, în *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Timişoara, Editura Universității de Vest, 2005, p. 95-99; Dorina Chiş-Toia, *Limba literară în presa din Banat. Contribuții. Aspecte ale limbii literare în publicația „Foaia diecesană" (1886-1918)*, Timişoara, Editura Mirton, 2006, p. 153-154.

BDD-A24971 © 2016 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:36 UTC)

chită sf Mănunchi de flori, de frunze etc.

ciortan sm Crap de 1-2 kilograme.

ciorobară sf Coțofană (cf. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a VI-a, 1929).

clet sn 1. Cămară. 2. Grajd. 3. Sufragerie.

clisă sf Slănină.

cobărlău sm 1. Hoț. 2. Tâlhar.

colțun sm Ciorap.

copârşeu (*copârşău*) sn Sicriu.

coştei sn Castel

coțcă sf 1. Șmecherie. 2. Înșelătorie.

crincă sf Oboroc lungăreț cu care se cară porumbul şi care serveşte şi de leagăn pentru copii.

cucurbetă (curcubetă) sf Dovleac.

cucurudz sm Porumb.

curechi sn Varză.

dodă sf Termen cu care se adresează cineva surorii mai mari (cf. *Dicționar etimologic român* [1956-1966])

fucie sf Vas de lemn în formă de butoi sau de botă.

grof sm Mare latifundiar maghiar având titlul de conte.

hasnă sf Folos.

hinteu sn Trăsură.

homoc sm Nisip.

homocos a Nisipos.

imală sf 1. Murdărie. 2. Noroi.

lard s Slănină.

lud sm Tânăr.

măsai sn Față de masă.

mozomaină sf 1. Nălucă. 2. Monstru. 3. Sperietoare de păsări. 4. Epitet dat unui om urât. 5. Om de nimic. 6. Măscărici la nuntă.

păpiroş sn Hârtie.

sagnă sf Rană sau eroziune pe spinarea cabalinelor, făcută de şa, de tarniță sau de ham.

scovardză sf. Aluat dospit (sau nedospit) prăjit în grăsime, umplut cu brânză, urdă, mere etc.

straiță sf Traistă.

BDD-A24971 © 2016 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:36 UTC)

şomâc sm Şoarece.

voreţ sn Loc îngrădit în jurul unei gospodării ţărăneşti. Curte, ogradă.

vracniţă sf Poartă de nuiele, portiţă (cf. August Scriban, *Dicţionarul limbii româneşti*, 1939).

Conform *Micului dicţionar academic* (Bucureşti, 2010), majoritatea termenilor menţionaţi aici sunt semnalaţi pentru prima dată în *Anonymus Caransebesiensis*.

Conchidem citându-l pe Francisc Kiraly: „Raportat la vremea sa, *Dictionarium valachico-latinum*, cuprinzând nu mai puţin de 5500 de cuvinte, este o realizare surprinzătoare: aceasta cu atât mai mult cu cât nici înainte şi, vreme îndelungată, nici după aceea nu apare o lucrare lexicografică de o valoare măcar apropiată. Notând cu litere latineşti, M. Halici ne-a dat, într-o transcriere aproape fonetică, o imagine extrem de complexă a lexicului românesc care constituie, până azi, o sursă de prim ordin pentru cunoaşterea limbii române vechi, în general, şi a graiului bănăţean, în special”[13].

Bibliografie

Babeu, Doina, *Derivate cu sufixul -mânt. Greumânt*, în *Studia in honorem magistri Vasile Frăţilă*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2005.

Belu, Al., *Câteva consideraţii cu privire la autorul primului Dictionarium Valachico-Latinum*, în „Orizont”, anul XX, nr. 5 (181), mai 1969.

Chiş-Toia, Dorina, *Limba literară în presa din Banat. Contribuţii. Aspecte ale limbii literare în publicaţia „Foaia diecesană” (1886-1918)*, Timişoara, Editura Mirton, 2006.

Chivu, Gh., *Anonymus Caransebesiensis – manuscris românesc de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în „Limbă şi literatură”, vol. I-II, 2003.

Halici-tatăl, Mihail, *Dictionarium Valachico-Latinum [Anonimus Caransebesiensis*]. Studiu filologic şi indice de cuvinte de Francisc Király. Ediţie îngrijită de Alexandru Metea şi Maria Király, Timişoara, Editura First, 2003.

[13] Mihail Halici-tatăl, *Dictionarium Valachico-Latinum [Anonimus Caransebesiensis*]. Studiu filologic şi indice de cuvinte de Francisc Király. Ediţie îngrijită de Alexandru Metea şi Maria Király, p. 129.

BDD-A24971 © 2016 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:36 UTC)

Horvath, Al., *Dictionarium Valachico-Latinum (Anonymus Caransebesiensis). Contribuţii la cunoaşterea autorului*, în „Studii de limbă, literatură şi folclor", vol. II, Reşiţa, 1971.
Király, Francisc, Mihail Halici-tatăl, *Dictionarium Valachico-Latinum (Anonymus Caransebesiensis*), în „Studii şi cercetări lingvistice", 1981, nr. 3, p. 300.
Nicolescu, Aurel, *Şcoala ardeleană şi limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971.
Tohăneanu, G. I., *Dincolo de cuvânt. Crezământ*, în „Orizont", serie nouă, an III, nr. 9 (1239), 1 martie 1991.
Vintilescu, Virgil, *Consemnări literare*. *Repere bănăţene* (de la începuturi până în 1880), Timişoara, Editura de Vest, 1995.

QUELQUES ASPECTS LEXICAUX DANS L'OUVRAGE «ANONYMUS CARANSEBESIENSIS»
(Résumé)

Mots-clés : *dictionnaire, lexique, regionalismes, termes populaires, archaïsmes.*

Dans cet article nous nous proposons de mettre en évidence la valeur du dictionnaire roumain-latin paru au milieu du XVIIe siècle à Caransebeş. Il est, selon le professeur Kiraly, une réalisation surprenante, d'autant plus qu'il représente une image complexe du lexique roumain de cette époque-là, qui constitue une source primaire pour la connaissance du roumain ancien, en général, et du patois de Banat, en particulier.

LEXICAL ASPECTS IN THE BOOK "ANONYMUS CARANSEBESIENSIS"
(Abstract)

Keywords: *dictionary, lexicon, regionalisms, popular terms, archaisms.*

In this article we intend to highlight the value of the Romanian-Latin dictionary published in the mid-seventeenth century to Caransebeş. It is, according to Professor Kiraly, a surprising achievement, especially as it is a complex picture of the Romanian lexicon of this time, which is a primary source for knowledge of the former Romanian in general and dialect Banat, in particular.

BDD-A24971 © 2016 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:36 UTC)